

– Izrekao bih neke opaske kao pažljiv čitač ove značajne knjige, *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*. Mislim da su dosadašnji govornici imali referate s određenim temama, a ja bih stvarno govorio kao diskutant, kao čitalac knjige. Naravno da su već i neki dosadašnji diskutanti, naročito prof. Badalić i prof. Subotin iz Beograda, govorili većinom svoja općenita opažanja u povodu knjige, ali mislim da su ostali prilozi ovom skupu bili stvarno predavanja.

Na početku bih rekao jednu općenitu misao, iako ne znam govoriti isključivo o teoretskim pitanjima; poslije će sve ostalo biti sigurno samo konkretne primjedbe.

Ovdje se dosta govorilo o pojmu kroatocentričnosti, pa je istaknuta i kroatocentričnost ove knjige. Dr A. Flaker je to dobro objasnio u uvodu samoj knjizi, pa isto i u svome jučerašnjem referatu nabrajajući niz tema i problema koje ova knjiga donosi, a još više one koji bi trebali tek nakon ove knjige proizaći, naime, nakon njezina iskustva, pa tako i nakon pobuda s ovoga skupa. Srž ove knjige jest misao »kakve je hrvatska književnost, slijedeći tokove evropske književnosti u cjelini, ispoljavala osebnosti«.

Iznio bih kao kroatocentričan po profesiji, mislim kao član naše hrvatske nacionalne katedre, opću misao o jednoj slabosti ove knjige, koja nije samo nedostatak ove knjige, nego slabost svih naših nama neobično dragih proučavatelja veza hrvatske književnosti prema evropskim književnostima, znači, naših kolega romanista, germanista i svih ostalih neofilologa književnog smjera. Naime, oni uglavnom polaze u te »književne poredbe«, da parafraziram naslov knjige prof. Flakera, od književnih paralela, polaze uvijek od konstanti – »kakve je koji strani pisac ostavio tragove u djelima hrvatskih književnika« to jest polaze od recepcije stranih književnosti i pisaca u našim literaturama. To je naročito vidljivo u mnogim temama ove knjige, recimo u radovima prof. Tomića o Kumičiću, Matošu i Ujeviću u odnosima prema francuskoj književnosti, Sonje Bašić o A. G. Matošu prema E. A. Poeu, a i neki drugi radovi nisu imuni od tih tek »predradnji«, kao što reče Flaker.

Međutim, istakao bih slijedeće: svaki povjesničar bio on kroatist ili slavist u širem smislu, ili bilo koje druge struke, kada govori o nacionalnoj kulturi – mora uzeti u obzir dvije komponente. Jedna jest ova, dosada isključivo smatrana eminentnim komparativističkim pristupom.

A druga jest: neophodnost književnih poredbi unutar vlastite tradicije, to jest u okviru hrvatske literature. To znači otprilike ono što je jučer pokazao prof. Frangeš na temi *Prijana Loure u hrvatskoj književnosti*, kao i ono što je na svoj način nastojao pokazati dr. Nikola Ivanišin govoreći o ekspresionističkim elementima od Kranjčevićeve pjesme *Lucida intervalla* do Cesarčeve *Crna mačka u buri*.

Mislim da je ta tema bitna i za ovaj skup, jer dobro je prof. Žmegač napisao u studiji *O poetici ekspresionističke faze u hrvatskoj književnosti* o osjetljivoj temi: da li termin preuzet iz neke druge književnosti ne znači ujedno i epigonsku ovisnost o toj drugoj književnosti? Problem je star kao i sama književnost, problem oko autarkičnosti i autonomnosti. Literatura nije autarkična, ona jest autonomna na izvjestan način, zapravo, bolje bismo rekli specifična, vlastita, posebice narodnosa, ne nikako posve autonomna... Nijedna literatura ne može biti potpuno autonomna.

Dakle, mislim, treba uzeti u obzir i te vlastite tradicije. Još jedna primjedba koja se nadovezuje na dosadašnja izlaganja. Spomenuo bih općepoznatu istinu, koju međutim nekako zaboravljamo, da pisci i stručnjaci koji proučavaju određene teme moraju znati ili barem pokušati znati nešto i o tome što je postojalo u nas nekada prije na – tu istu temu. Evo primjera: prof. Badalić je jučer istakao kako je bogata bibliografija komparativistike u Hrvatskoj, od tamo doba Šrepela i još ranije do danas, navodeći da ona sadrži preko 400 jedinica.

Kod nas se mnogo govori i piše, recimo o ekspresionizmu u novije vrijeme; u povodu toga rekao bih, da mi moramo misliti i pretpostavljati da je i u razdoblju kad je taj fenomen nastajao i u nas ili kad je u književnoj praksi pisaca bilo dosta ekspresionističkih elemenata, da se paralelno s tim djelima, dakle djelima A. B. Šimića, Krleže, Cesarca, Kulundžića ili nekih manje značajnih pisaca, takozvanih »minoresa« – Muradbegovića, Strozija, Feldmana i još nekih drugih dramatičara ekspresionista međuratne novije hrvatske literature, javljalo doista dosta i literature o toj temi. Bilo je konkretne kritike, a bilo je čak i pokušaja nekih sintetskih radova književnih povjesnika. Napominjem samo: nikako se ne bi smjeli zapostaviti radovi prof. dra Bognera i dra Ljubomira Marakovića, istaknutih književnih kritičara epohe, bez obzira kako mi mislili danas i kako mi sada gledamo na te radove. Paralelno s književnom praksom stvarala se onda i kakva jest da jest, ipak je bila književno-povijesna kritika ekspresionizma. To bi bila jedna mala indirektna primjedba i kritika u vezi općenitog konteksta knjige *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*.

Kad smo već pri razmišljanjima o ekspresionizmu, ja bih dodao vrlo kratko još jednu misao o ekspresionizmu. Karakteristično je bilo do prije nekoliko godina da se kod nas vrlo malo o toj temi pisalo u književnoj kritici i u književnoj povijesti. I upravo je zasluga znanosti o književnosti i ljudi sa sveučilišta što su tu »tabu« temu smionije pokrenuli /Pètrè, Žmegač i drugi/. Na primjer, uzmimo knjigu Šime Vu-

četića *Hrvatska književnost od 1914 do 1941*/Lykos, 1960/. On se upravo panično bojao riječi ekspresionizam zato što je Krležu napadao ekspresionizam, što je Krležu napisao jedan teoretski spis protiv ekspresionizma */Ekspresionizam, »Mogućnosti«, 1959/*. U analizi književnog djela Miroslava Krleže Šime Vučetić pronalazi svih mogućih izražajnih osobina od neoromantike, simbolizma i svih podvrsta realizma, samo nema onog što je središnje tipološko mjesto ranog i mladog Krleže: nema *ekspresionizma*. Samo ekspresionizma nije smjelo biti u Krležinom stvaranju po Šimi Vučetiću. Naravno taj grijeh dopuštao je drugima: A. B. Šimiću, Donadiniju, pa čak i Cesarcu. Istina, malo je paradoksalan slučaj da su ti pisci govorili i pisali protiv ekspresionizma. Primjeri su brojni. Donadini u svom »Kokotu«, pa kasnije u knjizi *Kamena s ramena*, A. B. Šimić, pa onaj kasniji Krležin napis iz 1959, a i neki drugi u svojim takozvanim teoretsko-kritičkim napisima napadahu ekspresionizam, a mi danas ako mirno i hladno analitički proučavamo njihove književne, beletrističke tekstove i te kako otkrivamo elemente ekspresionizma i baš u tih istih pisaca koji su napadali ekspresionizam. Pa čak paradoksalno, tipični ekspresionistički obrat: kad bi se vršila stilska i tipološka analiza tih i takvih književno-teorijskih tekstova mogli bismo otkriti, recimo da Donadinijevi članci ili teorijski spisi A. B. Šimića, a napose Krleže, da su oni ne samo u idejama i motivici, nego u izrazu, u stilu – ekspresionistički.

Ako promatramo književnu građu te epohe /ova moja razmišljanja se odnose konkretno na priloge u ovoj knjizi, a pobude dao mi je članak prof. Žmegača o ekspresionizmu te donekle rad Nevenke Košutić-Brozović *Evropski okviri hrvatske moderne* saznamo da je još uvijek potrebno svu tu materiju pregledati i sakupiti sve što se napisalo u periodu od 1910. do 1925. te od 1930. do »sukoba na ljevici.

Sigurno iz svega ovoga proizlazi osnovna misao: kad bismo razmotrili književna djela u tom vremenu, u doba ekspresionizma, eventualno bismo otkrili zanimljivost: elemenata ekspresionizma u književnim tekstovima bijaše neobično mnogo, a teoretskih spisa i kritičkih uopće u ekspresionizmu jako malo. To će mislim biti taj obratni omjer. Pronalazit će se veoma mnogo crta ekspresionističkih ili protoekspresionističkih (da tako iskoristim izvrstan Flakerov terminološki pronalazak: protorealizam, tumačen na djelima XIX stoljeća još iz doba Vebera-Tkalčevića); dakle, protoekspresionističkih elemenata će biti mnogo u djelima, a veoma malo u samoj teoriji onoga vremena.

Još me jedno zaintrigiralo u povodu ove knjige. Radi se o jednom našem časopisu u Hrvatskoj koji je uređivao Srbin iz Hrvatske, književnik Ljubomir Micić; to je časopis »Zenit« /1921–1926/. Evo, i ja sam ovih dvadesetak prohujalih godina pisao često o našim časopisima književnim, o časopisima između dva rata napose, i moram priznati da sam u svom velikom radu */Časopisi 1914–1963. u knjizi Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća Stvarnost 1965/* preko tog »Zenita« prošao tek spomenuvši ga. Karakteristično je da su o »Zenitu« pisali daleko više

A. Flaker kao rusist, Žmegač kao germanist /*Zenit, eine vergessene Zeitschrift*, »Die Welt der Slaven«, 1967, sv. 4/, mađarski istraživač književnosti Andrija Angyal, koji se inače bavi barokom, ali je napisao oveću studiju o »Zenitu«, zatim u Čehoslovačkoj Zdenek Pešat iz Instituta za književnost Čehoslovačke akademije nauka i drugi, a čisti »jugoslavisti« malo ili ništa pisahu o tom časopisu.

/Upadica prof. A. Flakera: Sada u Grazu piše se disertacija o »Zenitu«./

Dobro. Uzrok tomu pronađoh. Mislim da smo svi, književni povjesnici i kritičari hrvatski tu pod velikim utjecajem naših književnih idola toga vremena, to jest konkretno: Miroslava Krležu, Tina Ujevića i A. B. Šimića koji su sva trojica na svoj način bili protivnici »Zenita«. Oni su smatrali »Zenit« jednom efemernom, epizodnom, popratnom pojavom modernizma koja nema za hrvatsku književnost nikakvog bitnijeg značenja i vrijednosti. Antun Branko Šimić 1921. prilikom pojave »Zenita« napisao je u »Obzoru« da je za taj list i njegova urednika Micića svojstvena »drskost jednog literarnog kommisara«. Slično su na svoj način govorili i pisali i drugi. Ponovno sada 1971 gledajući i listajući taj časopis, dolazim do zaključka: promatrajući »Zenit« sa stajališta hrvatske književnosti, iz vidokruga »kroatocentrizma«, ponovno izjavljujem da stvarno »Zenit« nema u hrvatskoj književnosti, u osnovnoj struji hrvatske književnosti, ono značenje koje on možda u jednoj komparativističkoj tipologiji srodnih modernističkih pojava na cijelom velikom prostoru od Rusije (Sovjetskog Saveza), od konstruktivizma te futurizma, sve do dadaizma i ostalih »izama« epohe u zapadnim književnostima ima, koliko je dakle mogao imati u evropskom kontekstu. »Zenit« je zapravo bio više internacionalna književna revija, a ne hrvatska ili srpska književna publikacija.

Od istaknutih hrvatskih pisaca u »Zenitu« nije objavljivao nitko, pa čak od srpskih najbolji tadašnji modernisti sudjelovali su u »Zenitu« epizodno možda s jednim ili dva kraća priloga, s jednim člankom ili pjesmom /S. Vinaver, B. Tokin, Rastko Petrović/ i brzo su se povukli. /Teško je bilo izdržati sa slavohlepnom i tvrdoglavim egocentrikom Ljubomirom Micićem/. Tina Ujevića »Zenit« spominje samo u polemičkim glosama, iako je još 1919, Ujević zapravo Micića uveo u književnost, pohvalivši njegovu knjigu. U »Zenitu« su od hrvatskih pisaca sudjelovali i tada i danas nepoznati pisci: Andro Jutronić, Antun Milinković, i možda za književnu povijest nešto zanimljiviji – Marijan Mikac. Svi znamo prof. Jutronića kao istaknutog kulturnog radnika, geografa, predsjednika Matice Hrvatske u Splitu, a i Milinković kasnije bijaše istaknuti pedagog, ali nitko ne zna da su surađivali svojom mladalačkom modernističkom poezijom u »Zenitu«.

Znači, hrvatske se književnosti »Zenit« kao fenomen tek usputno dotakao pa »Zenit« ipak u hrvatskoj književnosti neće imati onu vrijednost koju možda za komparativiste i hrvatske komparativiste u općem kontekstu ima, jer se na njegovim stranicama nalažahu poetski i kritički

prilozi evropskih modernista onoga vremena od Ivana Golla do Majakovskog i ostalih ruskih futurista. Svakako ćemo morati uzeti u obzir više ulogu »Zenita« u istraživanju opće situacije u književnostima jugoslavenskih naroda, ali sa našeg užeg stanovišta hrvatskog, zaboravljajući »Zenit« nismo puno pogriješili.

Na kraju još samo jednu misao. Flaker je govorio o tome šta se sve može i šta mi sve nemamo, kakve stručnjake nemamo i kakve su nam potrebe na području komparativne znanosti o književnosti. Kad smo već u analizi razdoblja između dva rata, krenimo malo dalje ka novijem razdoblju, »sukobu na ljevici«. »*Sukob na književnoj ljevici*« 1928–1952 Stanka Lasića knjiga je izuzetno koherentna, cjelovita i ne možemo njoj sada stavljati zamjerke nekakve nebitne pozitivističke, dokumentarističke, književnopovijesne. Ni ovo što ću reći nije zamjerka nego je samo kraća dopuna. Mislim da bismo temu »sukoba na ljevici«, o odnosima među našim književnicima koji su u razdoblju između dva rata djelovali na ideološkoj ljevici bolje i temeljitije shvatili s nekim paralelama iz ostalih slavenskih književnosti. Tu su nove mogućnosti, za nova svježja komparativistička istraživanja, međuslavenska na prvom mjestu, ali i istraživanja drugih srodnih susjednih neslavenskih književnosti /mađarske, rumunjske na primjer/. Samo bih nadodao primjer: kako se, recimo, fenomen socijalne literature, avangarda i »socijalni realizam« pojavljuju i izražavaju u češkoj i slovačkoj literaturi? Bilo bi vrlo interesantno kad bismo imali takve stručnjake koji bi kvalificirano proučili poglede grupe DAV, slovačkih naprednih intelektualaca sa našim jugoslavenskim »socijalnim literaturama«. Ili: usporediti stavove, kritičke i estetske, Bedřicha Vaclaveka i Urxa i niza drugih čeških marksističkih kritičara između dva rata sa srodnim publicističkim tekstovima naših pisaca – Cesarca, Galogaže, sve do Đorđa Jovanovića i do Zogovića, i naravno Krležinog *Antibarbarusa*.

Znači, to bi bila vrlo interesantna i nova tema koja bi popunila brojne praznine naših mogućih komparativističkih istraživanja. Ova knjiga *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima* izuzetna je, prva knjiga – vjerujem – u seriji knjiga koje nadolaze srodne i značajne, novi su to prilozi budućoj znanstvenoj povijesti hrvatske književnosti. Ona će sigurno sve nas inspirirati na mnoga nova i novija konkretna, a naravno i na teorijska istraživanja.

Miroslav Uaupotić